Poštarina plaćena u gotovom

ZAGREB

BROJ 4. TRAVANJ 1935. GOD. III.

Izlazi mjesečno. Pretplata Din 100·—
godišnje, Dinara 50·— polugodišnje.

Cijena Din 10·—

21634

ĆILIMI, SAGOVI, ZASTORI

TKANINE ZA POKUĆTVO I DEKORACIJU

LINOLEUM

S. TURKOVIĆ

ZAGREB, ILICA 5 - Telefon 22-19

UNION

ČOKOLADA

KARAMELI

DESERTI

Ferek trgovina gotovih odijela

Telefon 8867 Zagreb Jelačićev trg 9

Stalan veliki izbor gotovih i po mjeri odijela za gospodu i dječake. Izradjujemo uniforme, športska odijela, ulstere, slipone, hlače, trenchcoate, proljetne i zimske kapute, kabanice i t. d. uz najniže dnevne cijene.

PARNA BOJADISAONICA I ČISTIONICA ODIJELA V. JELINEK

Centrala: Gajeva 25 — Telefon 33-90

Sabirnice: Ilica 37, Ilica 148a, Vashingtonov trg 1

Svu garderobu čistimo »ETILENOM«. – Svim članovima društva 10% popusta.

Zdravlje Vaših ukućana i uzornu higijenu Vašeg doma održat ćete jedino stalnom upotrebom

SHELL specijaliteta za kućanstvo

FLOOR POLISH za parkete

FURNITURE POLISH za pokućtvo

DRY CLEANER za čiščenje mrlja

SHELL TOX protiv svih gamadi

HOUSEHOLD OIL za podmazivanje šivaćih mašina, vrata itd.

ANGLO-JUGOSLAVENSKO PETROLEJSKO D. D., ZAGREB

ZAGREB

REVIJA DRUŠTVA ZAGREPČANA
BROJ 4. GOD. III. TRAVANJ 1935.

Ivo Franić: *(Nastavak 14).*

Stara katedrala u Zagrebu

Pred ovima obrazovali su drugu liniju oltari: »sv. Ivana Nepomuka« — (otišao u Glinu), — »sv. Emerika« — od nepoznatih ktitora — smješten u Novoj Vesi), — »sv. Trojstva« (misli se da je u Granešini); — »sv. Uršule« (predat u Glinu). — U zasebnoj kapelici, koju je Bollé odstranio, bio je oltar sv. Ivana Krstitelja. U zadnjem redu, do samih ulaznih vratiju, bili su žrtvenici: »sv. Fabijana i Sebastijana«, i »sv. Jelisave« (dar Stefacetijev, otišao u Brokunjevac kamo je dospio i onaj »sv. Nikole«.) »Žrtvenik 10 Mučenika« nalazi se u nadbiskupskoj kapeli, »Neoskvrnutog Začeća« dan je u Žakanje; »sv. Antuna« — koji je stajao u riznici — maknut je u Pitomaču, a »sv. Magdalene« u Maju, itd.

Kad je Bollé ovako radikalno očistio katedralu pravih umjetnina visoke vrijednosti, u čisto puritanskom duhu, napunio ju je standarizovanim tirolskim oltarima po nacrtima svojih saradnika, koji su izvedeni po pravoj industrijskoj šabloni.

Velebne umjetnine, koje su izgrađivali dugi vijekovi u vremenu od 1175 do 1882, nestale su. Što se nije moglo ukloniti, to je premazao tako da se ni prepoznati ne može. Čak je dao otklesati i klesarske znakove, samo da bi izbrisao i najmanji trag onome što je bilo prije njega. Što je još nadgrobnih spomenika ostalo iza devastacije kanonika Znike i ostalih koji su popločivali crkvu, izbacio je Bollé. Tako je izbačeno važnih historijskih dokumenata velike vrijednosti.

Završna razmatranja

U dugotrajnoj izgradnji stara katedrala nije mogla da očuva prvobitno zamišljeni stil rane gotike XIII vijeka. Svako vrijeme nosi svoj duh, i tvorevinama svog doba udara pečate svog savremenog shvaćanja.

Gotika nije tvorevina jednog vremena. Nije u svom formiranju okončana u jednome danu. Od prvih nagoviještanja svog nadolaženja u XII

Nadgrobna ploča biskupa Simeona Bratulića

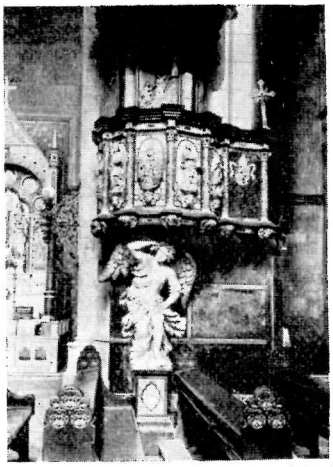

Propovijedaonica

stoljeću, trebalo je skoro 200 godina da isformuliše svoj klasični stil i dokumentuje svoju umjetničku zrelost. Tokom XV vijeka ona se sve više razbarušava. Stvara se barok svoje vrsti u gotskom kasnom periodu, da, u XV stoljeću sve više potiskivana renesansom, vegetabilira do u XVII stoljeće, kad, omatorjela, nemoćno klone u zagrljaj mladenački sazrelog klasičnog baroka.

Kroz sve ove faze razvijanja, kako smo vidjeli tokom ovog razmatranja, prošla je i Zagrebačka katedrala. Njezin približni završetak pada u periodu visoke renesanse. I u tom vremenu (početkom XVI vijeka) radi na njoj slavni vajar renesanse Nikola Fiorentinac, koji je, uz krasnu pijevnicu, načinio i remek djelo — nadgrobni spomenik biskupu Luku Baratinu. Poslije, u XVII stoljeću, polagano, ali sustavno unilazi u arhitekturu, a još više u opremu stare katedrale snažnim zamahom feudalni barok.

Odavno je već utvrđena činjenica da se klasični stilovi međusobno podnose i na jednoj te istoj građevini, a da kod toga ne nastaje disharmonija. Dovoljno da se sjetimo romanskog portala po uzoru opatije u St. Jácku na staroj katedrali gotskog stila ranog perioda. I u ovu složenu kombinaciju usadio je Vukoslavić svoju čisto baročnu korekturu. Napokon i nadogradnja južnog tornja, od treće etaže pa na više, i glavni potpornjak koji ga je podupirao spadali su, jedan više, drugi manje, u baročno gnijezdo. Pa ipak, pogledajmo slike stare katedrale, kako majestozno djeluje njezina silhueta u kompozicionom sklopu cjelokupnoga oevre-a.

No već od biskupa Vrhovca sugerisano je mišljenje, da stara katedrala nije još uvijek potpuno izgrađena; a tokom vremena, saradnjom

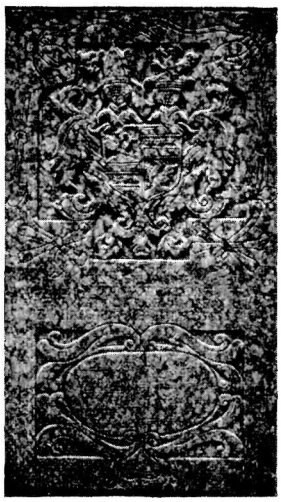

Nadgrobna ploča kanonika Znike

Unutrašnjost crkve prije potresa s emporom bisk. Osvalda

prilika, da je u stilu iskvarena, pa da je treba temeljito restaurisati. Tako bi se oslobodila crkva nedoličnih, nestilskih krparenja, a stilski dograđena i pročišćena crkva, da bi postala dostojna starini i važnosti same biskupije, a i kao građevina vrijedan kulturni spomenik središta metropole Hrvatstva, i kulturnog gravitacionog epicentra ilirskog i Štrosmajerovog Jugoslavenstva.

Ta je tendencija pojačana, kad se razmahao pseudostilski uobraženi puritanizam XIX stoljeća. U ljude, i ne baš osrednjih kvaliteta, unišao je je demon manije za restaurisanjem historijskih spomenika, ne u duhu onih koji su ih izgrađivali, već u uobraženom stilu onih formula koje su sami sebi zamislili i kao neko načelo u svojim školama postavili. Tako su nastali romanski, gotski, renesansni i baročni puristi. Načelo im je bilo: nijedan drugi stil nije umjetnički vrijedan do onaj kojeg oni ispovijedaju.« Ali i taj se ima prekrojiti, saglasiti s onim purističkim načelima koja su oni kao smjernice svoga stila postavili. Tako je jedan purista još sredinom XIX stoljeća preobličio, srećom tek na slici, obuhvatne kule biskupskog grada u neke neorenesansne fantome, koji su prigušili gotsku jezgru, a da sami nisu bili u stanju da potcrtaju svoj sopstveni život. Zanimivo je, da je samu crkvu ostavio u iskonskoj formi — netaknutu.

Klasičnu Francusku dobronamjerno je uništio inače slavni francuski arhitekt i stilski teoretik Violet le Duc. U svojim zapisima o putu po Francuskoj Kornelije Gurlitt s indignacijom podvlači: da »nije nikog tako zamrzio kao Vilet le Duc-a, jer je on s velikom spretnošću i znanjem umio da restaurira mnoge historijske građevine Francuske, i da ih

udalji od duha njihovih graditelja. A ta njegova umjetnost nije bila drugo, do što se točno uživio u XII i XIII stoljeće po svojoj koncepciji, a ne po shvaćanju prvih njihovih graditelja«.

Istom na kraju XIX stoljeća, kad je već većina arhitektonskih spomenika bila nasilnim pregradnjama uništena, javili su se i protesni glasovi protiv ovakovog shvaćanja restauracija. Tako je na zboru u Dresdenu arhitekt i stručni graditelj stolne crkve u Metzu Pavle Tomov 1900 godine pročitao svoj stručni referat, i iznesao prvi neke norme kojih bi se trebalo držati kod izgradnje, pregradnje ili dogradnje historijski vrijednih spomenika. Po njemu trebalo bi se bezuvjetno sačuvati sve spomenike i naprave, bez razlike na stil, kao jednakopravne, koji su nastali tamo do konca XVIII vijeka. Prema tome načelu ostali bi jedino nezaštićeni ampir i klasicizam XIX stoljeća. Još važnije mu je načelo da: »ne valja nikada mijenjati stare oblike prema vlastitom ukusu«.

I druge ugledne ličnosti tretirale su to pitanje zaštite ovakovih građevnih spomenika. U interesu šleskih spomenika istaknuo se H. Lutsch, za Brüssel gradonačelnik Charles Buls u radnji: »La restauration des monuments anciens«, Brüssel 1903. Djelomično stoje uz njega L. Cloquete (Revue de l'Art Chretienne 1901/1902 godine) i Anatol Leory Beuaulien u radnji »L'ami des monuments« i drugi.

Radilo se i u ostalim zemljama. U Engleskoj »Society for protection of ancient Cuildings 1877«; u Švicarskoj u »Društvu za čuvanje historijskih spomenika«; u Austriji »Udruženje likovnih umjetnika Austrije; k tome dolaze rasprave Alojza Riegela, člana komisije za uzdržavanje historijskih spomenika. U novije vrijeme mnogo je na tom polju uradio Herman Mathesius, tehnički ataše njemačkog poslanstva u Londonu.

Ogromne zbirke protokola na kongresima za očuvanje historijskih spomenika, koji su održavani u Dresdenu 1900., u Düsseldorfu 1901., u Erfurtu 1902. i 1903., u Mainzu 1905., u Bambergu 1904., svjedoče o nastojanjima, da se mrtva ljepota starih vijekova ne oživljava nerazumnim patvorinama sopstvenih uobrazilja«.

No sve je to došlo već poslije rekonstrukcije naše katedrale, kod koje se nije išlo ni za restauracijom, ni za renovacijom, već za rekonstruisanjem stila.

Godine 1859., nakon dugih dogovaranja, pregovaranja i savjetovanja, kako da se izvede restauracija Zagrebačke katedrale, došla je u Zagreb Centralna komisija za očuvanje starih spomenika iz Beča. Posljedica toga studija bio je članak K. Weissa »Der Dom zu Agram«, u »Mittheilungen der k. k. Zentralkomission«, br. 9 iz 1859.

Napokon upitan je za savjet i barun Fridrih Schmidt, znameniti gotski purista »Kölnske klesarnice« (Bauhütte), kako se sam rado na-

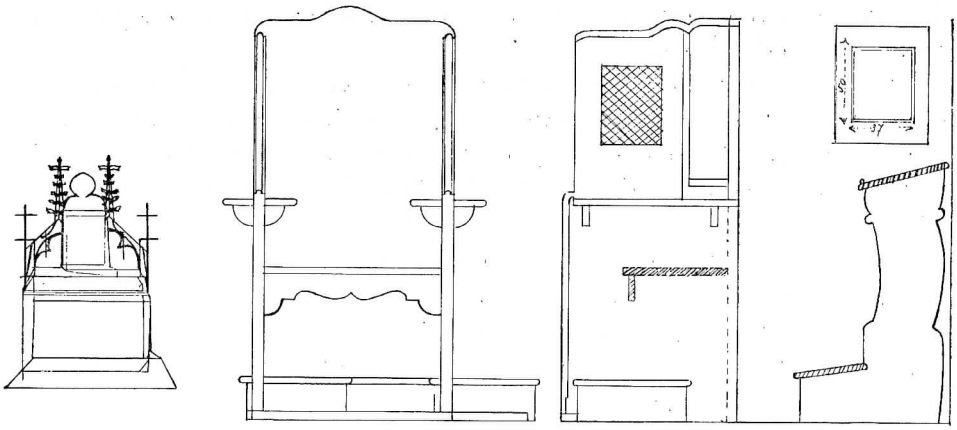

Stare gotske ispovijedaonice

zivao. On je sagradio u Beču »Votivkirche« i »Rathaus« u stilu pseudogotike po nastojanjima Franza Josefa I, čiji je bio protežè.

Nasilnički cesar, čiji je ideal bio apsolutna samovolja s kojom je 1848 i započeo svoje vladanje, bio je više no uvjeren, da je i na području umjetničkog stvaranja od prirode predestiniran da bude vrhovnim arbitrom i besprizivnim sudijom. German do u srž duše, proglasio je gotiku umjetničkim izražajem austrijskog Nijemstva. Načelo mu je bilo: bez obzira na umjetničko shvaćanje okolnih naroda, koji su isto tako imali svoje poglede na umjetnost i shvaćanja na području umjetničkog stvaranja, za njega je umjetnina samo ono što oku godi; zakoni, pravila, škole ne igraju nikakove uloge. S tim geslom vođen nemilosrdno je harao po umjetninama svoje prestolnice Beča; razarao je klasicizam, barok, renesansu, a prekrajao i gotiku.

Iz te Franz-Jozefove škole i shvaćanja potekao je i graditelj Fridrih Schmidt, kojeg su pozvali da dade konačnu riječ o sudbini stare Zagrebačke katedrale. Za barbarske Hrvate nije ni on imao osjećaja. Za njega je to bilo nedonošće, kojemu je i Đakovačka romanska maska Štrosmajerove katedrale pretstavljala remek-djelo. Kao svima »egzoticima«, da ih se oduševi i zanese, trebalo je dati što više šarenila u jarkim bojama. Baš po tome shvaćanju načinio im je onaj nakazni šareni krov na crkvi sv. Marka koju je »temeljito« restaurirao od god. 1876 do 1882. Na njoj je sačuvao samo stari gotski portal, a sve što je i podsjećalo samo na barok i renesansu dao je nemilosrdno izbaciti, srušiti i odstraniti. O iskonskim formama nije vodio računa. Stvorio ih je dovoljno u svojoj uobrazilji sam, pa ih je mogao, u izobilju, svagdje da primijenjuje po slobodnom svome nahođenju. Tek je trebao da utvrdi period. Ostalo su

liferovali kalupi i šablone, koje je pobrao u Kölnskoj školi germanskog shvaćanja gotskoga stila.

S tim purističkim načelima završio je i đakovačku katedralu. S tim pogledima prihvatio se rada oko restauracije Zagrebačke katedrale, one za koju je Karl Weiss ispravno primijetio, da je »u mnogim svojim dijelovima mirne duše mogla da posluži kao školski primjer savršenstva stila gotske umjetnosti«.

Arhitekt Noldi načinio je 1879 godine akvarelsku snimku stare katedrale za baruna Schmidta. U svome projekcionome zadatku od Kaptola i nadbiskupije dobio je Schmidt samo jednu direktivu: obnoviti crkvu u prvobitnoj osnovi i providiti je s dva tornja.

Kolikogod kod Schmidta nije bilo ni trunka osjećaja za hrvatsku tradiciju i kulturna nastojanja u njihovoj mukotrpnoj historiji, čiji je odraz bila i ova ovako na parčad izgrađena crkva, on je imao osjećaja za gotske umjetničke preostatke. I u svome projektu naumio je sačuvati historijski vrijedne gotske dijelove. Tako je zadržao nepromijenjenima donje etaže tornjeva, a na njih dao nakalamiti gornje dijelove u modernizovanome stilu njegova vremena, napose neprobijene šišake Bečke »Votivkirche« (vidi sliku). Gotičari XIX stoljeća nastojali su da u ukočenu njemačku gotiku srednjega vijeka unesu što više mekoće. To su postizavali isprekidavanjem okomice s vodoravnim linijama. A u tome im je dovoljno uzora pružala talijanska gotika i građevine mletačke dobe.

Schmidt je naročito proučavao Milansku katedralu. Taj studij odrazio se u izvedbi Bečke opere. Jer ovaj stil apsorbira, uz renesansku koncepciju, romanske oblike. Na Zagrebačkoj katedrali naumio je zadržati čistu gotiku — rastežljivi pojam —, a izbaciti »pseudogotske pridodatke i deformacije«, koje su — po njegovom mišljenju — neopravdano ubacila stoljeća i diletantizmi u toku docnijih izgradnja, dogradnja i pregradnja. Ta unaprijed osuđena »naplavina« dugih stoljeća očitovala se u bogatoj pozlati i polihromiji, koja je izbačena.

Pretraživanjem arhitektonskih oblika prije same restauracije došao je Schmidt do uvjerenja, da je stari toranj gotska građevina; pa su pukotine između pojedinih ugrađenih prozora za njega služile putokazom, da se iza njih nalaze prozori gotski, dugi do 8 m. Njih je u svome projektu u cijelosti upotrebio. Na stare toranjske osnove I i II etaže postavio je svoje tornjevske produžetke. Nikako ne identične u stilu i formi s podnožjem; — ali ni u disharmoniji sa starim dijelovima. Umio je uskladiti izvor sa surogatom, iako ih nije htio plagirati i oponašati.

Po njegovom projektu bila je visina tornjeva odmjerena na 70 metara u stilu Bečke vijećnice (Rathaus), s neprobijenim piramidama (toranjskim šišakom). Zadržao je i stari portal biskupa Vinkovića, čak i obodni

Votivna crkva u Beču

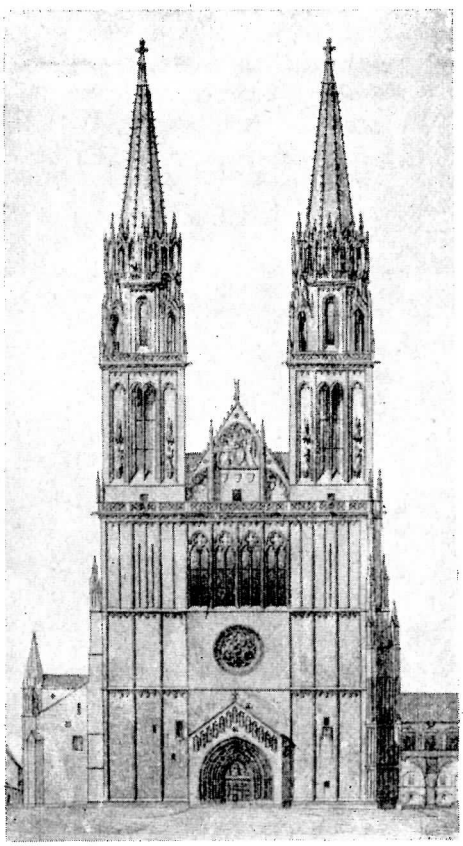

Projekt pročelja katedrale po barunu Schmidtu.

ornamenat luka na portalu. Smatrao ga je karakterističnom svojinom mletačko-talijanskih gotskih oblika, što ni ukoliko ne obara njegovu srodnost s portalom u St. Jáku. Sam portal i nije držao romanskim, već venecijansko-gotskim. Zadržao je i one školjkaste udubine iza apostolskih likova u starome portalu. Zadržao je i Bratulićev prilaz na biskupsku bogomolju u crkvi.

Ni po Schmidtovom projektu ne bi crkva ostala u svojoj iskonskoj izvornosti. Ali bi temeljna karakteristika XII i XIII stoljeća ostala netaknuta. Čak bi jasno odudarala od nakalamljenih shvaćanja XIX. vijeka. I da je tako bila izvedena restauracija, mi bi dobili nešto sasma oprečno drugoga od onoga što danas imademo.

Schmidt je, naime, predao upravu restauracije svom učeniku Hermanu Bollé-u, čovjeku nezasitne ambicije, velikog tehničkog znanja, ali bez imaginacione snage i stilskog ukusa. Sve izgradnje, restauracije,

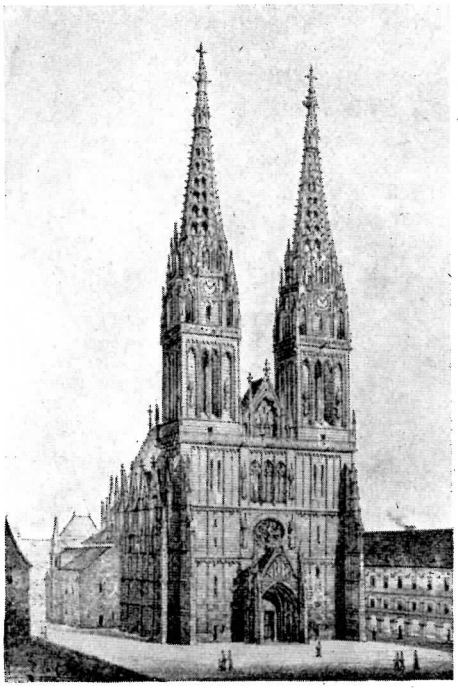

Projekt pročelja zagrebačke katedrale po H. Bollé-u

obnove, koje je uopće proveo, nose pečat stranih uzora koje je vjerno kopirao. Iz restauracija redovno je stvarao rekonstrukcije, prenašanje starog stila i forma u nešto što nisu nikada bili, ni mogli u vremenu svoga nastajanja da budu.

Tornjevi crkava uočljivi su već iz velikih daljina. I u svojoj tipičnoj formi, bez obzira na stil, oni moraju sadržavati rasne karakteristike naroda i kulturnoga kruga u kome opstoje. Zagrebački novi tornjevi, — jer je III etaž s gornjim dijelom pročelja i obadvije probijene piramide katedralinih tornjeva naskroz nova gradjevina, — ne namiču dojma da se nalaze u Hrvatskoj. Bez ikakove polemike ili izvrtanja, oni bi besprikorno karakterizovali germanski duh na obali Rajne. Ali sa slavenskim brežuljkom hrvatskog Kaptola nemaju nikakove zajednice. Tornjeve je nestatički povisio u visinu od projektovanih 70 na 104 metra, pa neopravdano probijene piramide ovih tornjeva leže izvan dohvata potpornih pilona, koji su iskonstruisani za visinu od 70 metara. Tako je crkva ispala nekonstruktivnom i statički nemogućom. Po uvjerenju graditeljskih stručnjaka tornjevi lebde u opasnosti, da se kod jednog jačeg potresa, kojima je Zagreb često izložen, sruše.

Bollé je srušio Bratulićev prilaz iz biskupskog dvora u katedralu,

obje prigrađene kapelice među postraničnim potpornjacima uzdužnih lađa, obje empore (s biskupskom bogomoljom) koje je Maksimilijan Vrhovac još ostavio, jedna vrata zazidao, da druga koji metar dalje otvori; staru sakristiju presvukao je u neogotski pancir, da sama sebe više ne pozna. Srušio je Alagovićevu prigradnju na sakristiju i zamijenio je svojom kombinacijom pseudogotike XIX. stoljeća. Srušio je Timotejev razdijelni zid, koji je dijelio sakristiju od riznice, a s njime, beskrupulozno, i dragocijenu freskosliku »Posljednjeg suda« iz prelaza XIII. i XIV. vijek. Čak je i stupove otklesao i pridodao im pojačanja s kojima im je izmijenio iskonske izvorne stilske forme. Išao je još dalje: otklesao je i same klesarske znakove koji su označavali klesarne čiji su majstori radili na našoj katedrali. Ovo pretstavlja već delirij razaralačkoga bijesa. Sa tornjeva i stupova otklesao je patinu prohujalih vijekova koja se ne dâ ničim nadomjestiti do prohujalim dugim vremenom i nagrizanjem kamenja zubom atmosferskih promjena.

Stilski ukusni portal dao je ukloniti, a zamijenio ga neizrazitom mrtvom formom koju je sam izmislio. Tornjeve je preformisao od Schmidtove osnove na derivate kölnske katedrale, s izvjesnim korekturama koje je preduzeo barun Schmidt na Bečkoj Votivnoj crkvi. Na potpornje nabio je fijale, a završio ih je zabatnim krovnim tabernakulima kojih nikada u nijednome stilu naša katedrala imala nije. Gotski niži krov nad prezbiterijumom uzdignuo je tako, da je čitavu crkvu metnuo pod jedan neukusno šareni, stilski neizraziti krov. Riječju, potporom pok. Ise Kršnjavija i tadašnjih crkvenih faktora Bollé je uspio, da potpuno uništi jednu uistinu vrijednu i dragocijenu historijsku umjetninu, koja je u sebi sačuvala karakteristike nordijskog duha čiste gotike u shvaćanju širokog prostora na koncepcijama talijanskih odvajanja. Otuda mnogi staru katedralu pogrešno uvrštavaju u iskonski oblik romanskog stila. Osim stare sakristije, ona je u samoj svojoj zamisli koncipirana gotski, i tako je sustavno i izvođena, a kao takova došla je i do nas. I ono što su nesreće i nedaće sačuvale kroz 700 godina, uspio je jedan stranac s prepotentnom upornošću da uništi u jedva dva decenija. A da bi se njegovo nedonošće što jasnije istaknulo, raskinuo je dragocijeni okvir koji je vijekovima tako ljubomorno opasivao našu katedralu — zaštitni pojas — i srušio 1906. godine Bakačevu kulu. Danas uzalud toliki naši graditelji razbijaju glave, kako da tu provaliju opet »zajaze«, a da kod toga ne uništavaju stilski izgled same crkve, niti da se ne moraju vraćati na ono staro što se jednom već ukinulo.

Namjesto slikovno tople silhuete stare katedrale, dobili smo hladnu tvrdoću ukočene germanske duše u već degenerisanome izdanju. Nije to više stara katedrala. Jezgra je utonula u silom nametnutoj beskičmenoj tuđinskoj iluziji. To je tuđinština, koja se ugnijezdila na našem nacijonal-

nom platou i čeka... ni sama ne zna što. »Vidi joj se, umrijet joj se neće«.

Divotni oltari zamijenjeni su tirolskom šablonom. Originali poklonjeni su na sela, u provinciji, gdje su nekoji već nestali u nepovrat. Nestalo je stare katedrale. A s njome i duh kojeg je kroz vijekove usisavala i dočuvala naraštaju XIX. vijeka.

U ovome prikazu nastojao sam da je osvježim s originalnim planovima koji su sačuvani u mome posjedu, da vidimo što smo imali i da nas taj nenadoknadivi gubitak podstrekne da ljubomorno čuvamo još ono malo ostanaka ostanaka našeg starog Zagreba, od kojeg nam se, našom krivnjom, nažalost, nije sačuvalo puno više do — puko ime i nekoliko zaprašenih pergamena i spisa.

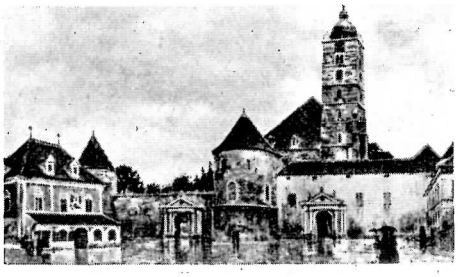

Dr. Fedor Breitenfeld: (Nastavak 3.)

ZAGREB — KRALJEVSKI I SLOBODNI GRAD NA BRDU GRECH

U intitulaciji naše listine nalazimo uz kraljevo ime njegove naslove. Imade ih osam. Mnogi kraljevi iz kuće Arpadove od Kolomana dalje[75] dodavali bi po koji naslov prvašnjem rex Hungariae odnosno Ungarorum. Te su naslove dodavali osnovnom, već prema vojnama što su ih vodili na susjedne zemlje, a i prema državo-političkim prilikama u svom kraljevstvu. Njihovi nasljednici su te naslove i nadalje zadržali prem u najviše slučajeva i nijesu vladali zemljama, čijim se kraljevima nazivahu. Od osam naslova kralja Bele III. upada u oči, da medju njima ne nalazimo titule rex Sclavoniae, a ipak se Slavonija spominje na više mjesta u diplomi kao posebno upravno tijelo, kojim upravlja ban Dionizije.[76] Uopće je interesantna pojava, da sve do godine 1492. u institulacijama kraljevskih dekreta nema naslova rex Sclavoniae. Na povjesničarima je da ispitaju uzroke ovoj pojavi. Možda bi se uzroci tome mogli potražiti u okolnosti, da su u prvo doba hrvatsko-ugarske državne zajednice tadanjoj Slavoniji često bili na čelu hercezi kraljevskoga roda, a i mnogi banovi dobili su naslov hercega Slavonije (dux et banus totius Sclavoniae).[77]

Već smo spomenuli, da naracija listine govori o nekim »principes regni«, a da ipak ništa potanje ne kaže tko su bili ti prvaci kraljevstva. Listina nam spominje posebno jedino bana cijele Slavonije Dionizija. Svakako pod izrazom principes regni je sastavljač listine mislio na one državne velikodostojnike, koji su u kasnijem razvoju hrvatsko-ugarske državne zajednice dobili naslov pravih državnih baruna (veri barones regni). To bijahu palatin, sudac kraljevske kurije, kraljevski tavernik, vrhovni dvorski maršal, kraljevski vratar, kraljevski stolnik, kraljevski peharnik, kraljevski komornik, zapovjednik kraljevske tjelesne straže i župan požunske županije.[78] U našoj se diplomi na kraju kod citiranja imena osim gornjih spominju još i kraljevski konjušnik i župan stolno-biogradski. No osim ovih medju prvake kraljevske svakako idu i svi crkveni visoki dostojanstvenici, dakle nadbiskupi, biskupi, opati i prepošti. Osim tih koji po svom staležu ili po državnoj službi ulaze medju prvake države vjerojatno je, da diploma ovdje misli i na velikaše po rodu (magnates, proceres), dakle na knezove, grofove i barune.

Dalje se u naraciji kao razlog izdavanju listine navodi, da kralj želi onaj dio države za sigurnost granica utvrditi i s toga osniva kraljevski slobodni grad. Kasnije u tekstu listine, kad nabraja dužnosti gradjana potvrdjuje svoju izjavu u naraciji. Ondje naime kaže, da su gradjani dobrovoljno preuzeli obvezu, da će grad najčvršćim zidom utvrditi. Da je doista taj zid podignut svjedoči nam listina istog kralja Bele III no kasnijeg datuma t. j. od 23. studenog 1266. U toj se povelji grad in monte Grech naziva »castrum«, dok ga naprotiv naša

[75] V. Koloman kao hrvatsko-ugarski kralj vlada od 1102.—1116. godine, vidi Šišić op. cit. p. 75.

[76] V. Timon op. cit. p. 119.

[77] V. Smičiklas op. cit. i Corpus.

[78] V. Lanović op. cit. p. 162.

listina zove samo civitas. Osim toga ta listina potvrdjuje, da su gradjani svoje obećanje izvršili t. j. da su grad zidom i kulama opasali i tako pojačali sigurnost u ovom dijelu kraljevstva.[79] Bezuvjetno je i to jedan od razloga izdavanju povelje. Ne može se nikako to uzeti kao jedini uzrok osnutku kr. sl. grada na brdu Grič. Provala Tatara sa svojim strašnim posljedicama izazvala je potrebu utvrdjivanja države, pa je utvrdjivanje grada in monte Grech iuxta Zagrabiam bilo tek neposredni povod za izdanje diplome. Ostale smo uzroke nabrojili gore u općem dijelu, kad smo govorili o postanku kraljevskih slobodnih gradova.

Sad je potrebno prije daljih razlaganja utvrditi činjenicu, da se kod sastavljanja diplome nije uzelo obzir ni na kakav sistem kod nabrajanja pojedinih općih i specijalnih pravnih ustanova. Pravni instituti nanizani su jedan iza drugoga bez ikakvog reda upravo onako kako se to sastavljaču listine činilo najzgodnije.

Dovesti te institute u današnji pravni sistem i prikazati ih prema današnjem shvaćanju vrlo je teško. Teško je to i zbog toga što se i pravno shvaćanje u mnogom pogledu izmjenilo. Tako na pr. kazneno-pravne odredbe u smislu našeg današnjeg kaznenog prava nijesu onda postojale. Tada se više polagalo važnosti na obvezu, koja je nastala iz delikta t. j. važniji je bio privatnopravni odštetni zahtjev oštećenika nego li javno-pravna potreba kažnjavanja zločinaca, koja danas meće u pozadinu osvetu i naknadu kao zahtjev pojedinca. Unatoč tomu ćemo mi norme te vrsti staviti u skupinu kaznenopravnih odredaba. Da bi analiza bila preglednija, pokušao sam te institute prikazati po nekom sistemu i ako većina instituta zasiže istodobno u nekoliko pravnih područja.

U glavnom možemo odredbe naše listine svrstati u šest skupina:

1. Najprije ustanove, koje govore o općim pravima gradske općine t. j. o pravima sviju gradjana uzevši ih kao cjelinu naime kao juridičku osobu plemićskoga staleža. To su u glavnom ustanove iz područja upravnog prava.

2. Zatim prava gradjana pojedinaca, koja oni izvode iz činjenice, da su članovi gradske općine kraljevskog slobodnog grada. To su takodjer ustanove javnoga prava.

3. Iza toga razlagat ćemo o dužnostima gradske općine, dakle o dužnostima svih gradjana zajedno uzevši ih kao cjelinu. Tu se radi o vojnoj dužnosti, o podavanjima u naravi i o nekim osobitim obvezama.

4. Nakon ovih odredaba govorit ćemo o normama, koje danas idu u obvezno pravo, no prema shvaćanju u doba postanka listine idu u kazneno pravo. U današnjem pravnom poretku te odredbe dolaze tek u drugom redu u obzir. Današnji pravni poredak smatra, da je važniji opći momenat od privatnog, pa zato danas i najprije djeluju norme pozitivnog kaznenog prava.[80] Norme ove skupine od velike su važnosti za financije gradske općine. Jedan dio svote koju plaća krivac pripada gradskoj blagajni. U toliko su to i u današnjem smislu kaznenopravne norme. Dio se plaća kao otšteta, a drugo ide gradu kao kazna u obliku globe.

5. Na ove odredbe bi se nadovezalo analiziranje nasljednopravnih norama.

6. I konačno bi nam preostala skupina odredaba formalnog prava. To su norme, koje sadrže propise o postupku pred sudom, apelaciji, nadležnosti suda i o zastupanju gradjana po gradskom sucu pred svakim drugim sudom. Što se tiče odredaba o postupku pred sudom napominjemo, da ne ćemo po-

[79] V. Tkalčić op. cit. doc. 49. p. p. 40.—44.

[80] V. Timon op. cit. p. 414.

sebno raspravljati o onima, koje vrijede u kaznenim predmetima od onih u gradjanskim parnicama, već ćemo zajedno obraditi sve odredbe koje listina spominje o jednom i drugom postupku.

Gledamo li raspored u diplomi upada nam u oči način kako su nanizane pojedine odredbe. Karakteristično je, da se najprije navode prava i to ne sva, nego veći dio njihov, pa onda slijede dužnosti, a završetak listine čini i opet jedna povlastica. Nije baš teško pogoditi uzrok tomu. Ovaj način je neke vrste prikrivanje dužnosti odnosno tereta gradske općine, da se tako bolje istaknu povlastice. To prikrivanje nalazi svoje opravdanje s psihološke strane. Na taj se način htjelo utjecati na interesente i stvoriti javno mišljenje o velikim prednostima, koje uživaju gradjani kraljevskih slobodnih gradova. Po našem mišljenju ima to prikrivanje u glavnom dva uzroka. Jedno zato, da bi izgledalo, kako se nastoji samo ugoditi novom staležu, a drugo opet, da se zaista pomogne gradskoj općini, jer će na taj način općina lakše dobiti izvjestan broj novih gradjana. Stranci naime, koji budu po nekoj pismenoj osobi iz diplome saznali za povlastice, radije će se u gradu nastaniti i tim povečati broj stanovnika. Naravno da i taj drugi razlog ima svoj korijen u nastojanju kralja, da ojača svoj položaj, jer budu li kraljevski slobodni gradovi brojnije napučeni, dakle jači, moći će bolje i više pomagati kralja odnosno kraljevsku riznicu.

Jedno od prvih prava, koje se već u naraciji listine navodi, je opće pravo doseljivanja na teritorij novo osnovanog kraljevskog slobodnog grada. Listina kaže, da se na gradsko područje slobodno naseljuju gosti... hospites libere conveniant... Bilo je potrebno, da se baš to pravo metne na prvo mjesto ispred svih ostalih prava, jer je to jedno od najvažnijih i temeljnih prava, bez kojega sva ostala prava ne bi imala prave svrhe i bila bi iluzorna. Već smo napred napomenuli, da te došljake, ne samo naša listina, već tako reći sve listine onog, a i kasnijeg doba, nazivlju gostima. Uzevši našu diplomu doslovce gosti postaju ipso facto t. j. doseljenjem na gradsko područje gradjanima kraljevskog slobodnog grada. Listina ništa ne govori o kakove je ograde vezano to doseljivanje. Nema sumnje, da su neki propisi o tom morali postojati. Ne bi naime bilo vjerojatno ni logično, da gradjani, koji su običajno-pravnim putem stvarali u povelji propisana prava i povlastice, ne bi bili postavili bar nekakove formalne zapreke, da spriječe, da se k njima u zajednicu uguraju bez kontrole različiti elementi. Oni gradski stanovnici, koji su tu nastavali još prije izdavanja diplome morali su se nekako razlikovati od onih, koji su novo nadošli. Ta razlika naravno nije mogla biti u nekim pravima, mi smo već ranije istaknuli, da su svi gradjani kraljevskih slobodnih gradova jednaki, nego je samo mogla razlika postojati u načinu sticanja tih gradjanskih prava. Starosjedioci su samim izdavanjem diplome postali gradjanima kraljevskog slobodnog grada, a novi doseljenici su tek ta prava morali steći primanjem u članstvo totae communitatis, dakle općine kraljevskog slobodnog grada. Iz toga vidimo, da nije svaki čovjek, koji bi došao u grad i odlučio se ondje naseliti tim časom postao i smatrao se gradjaninom kraljevskog slobodnog grada. Neki pravni historici drže, da je gradjaninom kraljevskog slobodnog grada mogao postati svaki slobodni čovjek, kad mu je to gradsko vijeće (prije spomenuta electa communitas) dopustilo. Šta više, ni njegov bivši zemaljski gospodar (dominus fundi) ne može ga u tom spriječiti, ako je prema njemu izvršio sve obveze.[81] To je dopuštenje bilo svakako potrebno, a dopuštenje bilo je vezano na svaki

[81] V. Ibidem p. p. 220., 262., Krajner op. cit. p. 325.

način uz niz točno odredjenih uvjeta. Dopuštenje se ne bi izdavalo, kad molitelj uvjetima nije udovoljio. Činjenica, da se ti doseljenici zovu gostima, a da opet listina, kad govori o ostalim pravima, koje smatra kao gotovu činjenicu, naziva gradjane više puta i civis, dakle gradjanin, nas upućuje, da postoji neka razlika izmedju hospes i civis. Uzrok s kojega listina još posve točno taj pojam ne diferencira, već ga na nekim mjestima i miješa lako je pogoditi. U času izdavanja listine kraljevski slobodni gradovi još su daleko od kulminacije svog razvoja, pa nisu još niti prava za primanje novih članova u gradsku općinu jednoobrazna, već je to po svoj prilici prepušteno gradskom vijeću, da o uvjetima primanja odlučuje. Samom okolnosti, da povlastice i prava gradjana kraljevskih slobodnih gradova nijesu mogla preći okvira postavljenog temeljnim državnim zakonima, postavljene su granice i smjer tih uvjeta. Držimo, da je i ovdje bila potrebna neka zasluga za grad. Na ovakovo shvaćanje nas upućuje potreba zasluge za sticanje svakog privilegija. Po našem dakle mišljenju, tko hoće postati dionikom jednog skupa privilegijalnih prava mora to zaslužiti. Ovlašteni već korisnik ne će dopustiti, da njegove povlastice netko s njim dijeli, a da od toga ovlaštena cjelina (u našem slučaju tota communitas kr. sl. grada) nema izvjesnih koristi. Ta je zasluga mogla biti u obliku kakvog djela ili što je najvjerojatnije, a i najprirodnije u plaćanju neke svote u korist gradske blagajne. No moglo je biti, da je ta zasluga i u svojstvu, a možda i u zanimanju kompetenta. To bi bio slučaj, kad bi gradska općina primala u svoje članstvo obrtnike onakovoga ceha kakav još ne postoji na gradskom području ili pak tražila stručnjake na pr. liječnike, graditelje i sl., a ne bi ih mogla naći medju svojim dosadanjim gradjanima. Takovim primanjem u članstvo diže se promet u gradu odnosno namiruju se potrebe gradskih starosjedilaca.

Drugo pravo što ga uživa cijela gradska općina je pravo živjeti po sloboštinama, koje su ti hospites sami stvorili, a kralj je u nazočnoj listini dao te sloboštine popisati, te ih privilegijem potvrdio. Iz izjave: ... conditiones itaque et libertates... quas ipsi (scilicet hospites, cives) inter se fecerunt, slijedi, da su gradjani liberae regiae civitatis in monte Grech imali svoj ius statuendi. Ius statuendi je pravo nekog samoupravnog tijela (općina, povlašteni kotar, kaptol, ceh i t. d.), da u svom djelokrugu za svoje područje odnosno svoje članove sâmo stvori pravna pravila, po kojima će ono u budućnosti živjeti i prema kojima će se upravljati. O opsegu toga prava kao i o njegovim današnjim formama govorili smo već ranije prilikom razlaganja prava općine kraljevskog slobodnog grada uopće. Ovakovi statuti, kad su dobili kraljevu sankciju u obliku privilegijske listine postali su pisanim pravom za područje kraljevskog slobodnog grada. Nijesu oni vrijedili samo za gradjane onog kraljevskog slobodnog grada u čiju korist su izdani, nego i za svakog stranca, koji bi došao na gradski teritorij i to bez obzira na njegov stalež, položaj i pripadnost. Kasnije prigodom razlaganja ostalih pravnih pravila vidjet ćemo, da naša listina na nekoliko mjesta to i izrekom ističe, kad navodi, da jednake posljedice stižu u odredjenim slučajevima i strance kao i gradjane, ako se pravni posao ili neki čin dogodio na području našeg grada na brdu Grič.

Na početku listine još u naraciji spominju se zemlje i posjedi, koje je kralj Bela III. dao gradu. Više o tima posjedima govori listina u svojoj zadnjoj posebnoj odredbi. Tu se kaže, da je kralj Bela III. dao gričkim gradjanima na vječno posjedovanje zemlje što leže oko gričkog brda. Kralj im tih zemalja i posjeda nije dao u vlasništvo nego — ... dedimus terram... perpetuo possidendam..., a to zbog toga što je kralj vrhovni gospodar cijele zemlje u državi

(supremus dominus terrae), pa im daje ta zemljišta samo na vječno uživanje i posjed. Kako nam je poznato u kasnijem razvoju pravnih prilika su ovako dane zemlje i posjedi u vječno posjedovanje prešli u privatno pravno vlasništvo obdarenoga. U ono doba i prema tadanjem pravnom shvaćanju bilo je to potrebno naglasiti, jer je u nekim slučajevima kralj mogao ponovno raspolagati sa takovim zemljištima. Naročito to dolazi u obzir prilikom darovanja plemićskih nekretnina no to ne ide u okvir ovog raspravljanja.

Posljedica ovakovog vječnog posjeda je norma listine, u kojoj kralj zabranjuje svako otudjivanje nekretnina ispod vlasti gradske općine. O toj odredbi ćemo kasnije prilikom raspravljanja nasljedno-pravnih norama nešto više reći.

Nitko drugi ne može biti korisnikom zemlje, koju je kralj nekomu dao na vječno posjedovanje i uživanje, osim same te osobe odnosno njenih pravnih sljednika. Mi u našem slučaju naravno ne možemo govoriti o nekim nasljednicima gradske općine, jer gradska općina kao takova neprekidno postoji, ona je juridička osoba, a mjenjaju se samo fizičke osobe, koje su njeni članovi, dakle gradjani. Ti gradjani, kako je već spomenuto, sva svoja prava izvode baš iz činjenice, da postoji općina kraljevskog slobodnog grada. Navedena zemljišta predao je gradu na brdu Grič ban cijele Slavonije Dionizije i to sudeći po riječima teksta listine još prije izdavanja same listine. U povelji je upotrebljen perfekt ... dedimus ..., dakle nešto što se već u prošlosti dogodilo. Perfekt koji je ovdje upotrebljen ne slaže se po našem mišljenju sa činjenicama obzirom na istinitost izjave. Držimo, da nije zato istinit, jer je svakako najprije trebalo izdati privilegij, t. j. stvoriti općinu kraljevskog slobodnog grada, da bi joj se moglo nešto pokloniti. Tek onda na temelju toga privilegija, kad je već općina kraljevskog slobodnog grada egzistirala, mogao je ban odnosno kasniji herceg cijele Slavonije Dionizije, kao tadanji jedini direktni izvršitelj kraljevske vlasti u Slavoniji i Hrvatskoj, uvesti gradjane u vječni posjed zemalja oko brda Grič kako to listina kaže. Držimo, da je svakako i to takodjer stavljeno iz razloga oportuniteta, koji su već prije navedeni ondje gdje se razlaže o tom iz kojih razloga i kako su prava na zgodan način u listini isprepletena s dužnostima. U toj zadnjoj posebnoj odredbi naše listine kaže se još, da su ta zemljišta dana gradjanima pod izvjesnim i razlučenim granicama ... sub certis metis et distinctis ... t. j. da su zemljama, koje pripadaju gradskom području točno odredjene granice. Nabrajanje i opis granica što slijedi u formuli pertinencije kako rekosmo zauzima skoro jednu četvrtinu listine. Točno omedjivanje gradskog područja prema području zagrebačke županije bilo je potrebno, da ne bi došlo do sukoba nadležnosti upravne i sudačke vlasti gradske s jedne strane s upravnom i sudačkom vlasti županije s druge strane. Samo se na taj način moglo točno znati, koji ljudi uživaju prava i zaštite gradjana kraljevskog slobodnog grada, a koji ne.

(Nastavit će se.)

Ivan Ulčnik:

Naši stari zagrebački privrednici

Nastavak 10.

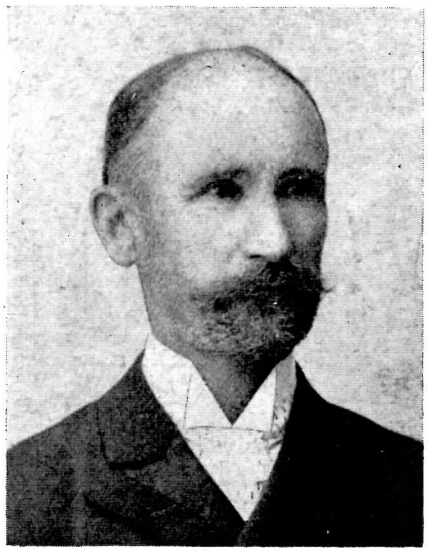

LOVRENČIĆ VILIM, zagrebački gradjanin i trgovac čije je ime i danas sveopće poznato ne samo po njegovim nasljednicima, nego i po popularnoj »Jamničkoj kiselici«, koja je sa imenom Lovrenčić bila dugo godina usko vezana.

Vilim Lovrenčić rodio se u Zagrebu 17. siječnja 1840. Otac zvao mu se Josip, a rodio se god. 1807. u Zagrebu, gdje je i umro 15. listopada 1883. Majka Anka potekla je od zagrebačke obitelji Janzon. Lovrenčići su porijeklom zagorski šljivari iz okolice Sv. Križ Začretje. Otac Josip bio je po zanatu stolar, pa je kao obrtnik u Zagrebu bio dobrog glasa. Imao je i kuću u Novoj Vesi br. 70, gdje je odvijao stolarski zanat, a u ranijim godinama imao je kuću ugao Demetrove i Pivarske ulice.[1])

Josip Lovrenčić kao brižan otac pošalje svog sina Vilima nakon svršenih pučkih škola u srednju školu. Medjutim se je Vilimu više od škole

[1]) Iz stare gruntovnice gruntovnog uloška br. 219 vidi se da je djed Vilima Lovrenčića, Josip Lovrenčić st., po zanimanju stolar bio vlasnik kuće na uglu Pivarske i Demetrove ulice (tada br. 96). Obveznicom od 4. veljače 1827. bila je Maria Anna Hadyak uknjižena na glavnicu 300 for. sa 6% kamata, koje joj je Josip Lovrenčić dugovao.

Iz ovog gruntovnog upisa vidimo da je Josip Lovrenčić st. već prije više od sto godina bio zagrebački obrtnik. Prema tome su Lovrenčići doista stara zagrebačka obitelj.

Iza smrti Josipa Lovrenčića st. naslijedio je ovu kuću, glasom uručbenice od 22. svibnja 1880 Josip Lovrenčić ml., otac u ovom članku opisanog Vilima Lovrenčića.

Josip Lovrenčić ml. prodao je kuću ugovorom od 30. srpnja 1883. zemaljskom eraru za 23.000 forinti, pa se u toj kući danas nalazi računarski ured financijske direkcije.

Prema pisanju »Pozora« od 29. kolovoza 1883., dakle iza kupa kuće po zemaljskom eraru, nalazili su se u ovoj kući davno prije zatvori sudbenog stola. Zatim je kuću iznajmila zemaljska vlada odjel za bogoštovlje i nastavu, a kada je taj odjel premješten

svidio trgovački stalež. Usljed toga dade ga otac god. 1853. u nauk zagrebačkom trgovcu Josipu Hochstädteru, koji je imao trgovinu u vlastitoj kući na uglu Dolca i Kaptolskog trga, (sada Dolac br. 7). Ta se kuća još i danas nalazi u posjedu Hochstädterovih nasljednika.

Nakon svršenih nauka bude Lovrenčić oslobodjen, pa mu je na njemačkom jeziku izdana svjedočba od »Gremium des hiesigen Handelstandes der königl. Landeshauptstadt Agram«. »Lehr Zeugnis« od 2. rujna 1857. strana 3 »Lehrling Protocolla«, posvjedočava da je Vilim Lovrenčić dana 16. siječnja 1857. nakon četiri godišnjeg naukovanja kod Josipa Hochstädtera izučio trgovinu. Svjedodžbu je podpisao naukodavac Hochstädter, za magistratsko vijeće povjerenik Leopold Kavić, a u ime trgovačkog gremiuma predsjednik Nikola Koller, tadanji zagrebački trgovac.

Nakon naukovanja podje Lovrenčić u Beč, kamo su naši mladi budući trgovci najradje polazili, da se tamo u raznim velikim trgovačkim kućama temeljito izobraze u trgovačkom zvanju. God. 1863. vrati se u Zagreb te u zajednici sa Stjepanom Dolovčakom 2. svibnja 1863. otvori trgovinu mirodija u tada najprometnijoj Dugoj ulici br. 784, sada br. 19, (ovo je zabilježeno u tadanjem magistratskom »Gewerbsregisteru« na Pagini 22 No. 33). Nakon dvogodišnjeg zajedničkog rada sa Dolovčakom, nastavi Lovrenčić sam ovu trgovinu i dade joj naziv »K sivom medvedu«. Sve do mjeseca lipnja god. 1879. vodio je Lovrenčić taj posao, a onda ga je predao svom suradniku Dragutinu Mondekaru, (čiji životopis smo opisali u »Zagrebu« iz god. 1935. br. 1 strana 19.). Kako smo već naveli u životopisu Dragutina Mondekara on se je izučio kod Lovrenčića, a još su kod njega izučili: Miloš Ivančević, poznati zagrebački trgovac koji je umro još prije rata, a bio je brat Nikole Ivančevića bankovnog ravnatelja, koji je isto umro prije nekoliko godina. Obitelj Ivančević imala je kuću u Berislavićevoj ulici. Zatim Dragutim Debić ravnatelj Prve Hrvatske štedionice u miru, koji još danas živi i mnogi drugi.

Već od god. 1861. pa sve do 1870. bio je otac Lovrenčićev Josip Lovrenčić zakupnik rudnog vrela u Jamnici, koja voda se prodavala pod imenom »Jamnička kiselica«. Sin Vilim kao praktičan trgovac bio je očev marljiv pomagač u tom poduzeću, koje se je vodilo u očevoj kući u Novoj Vesi tada br. 61, te u Petrinjskoj ulici br. 402. Izim toga imali su skladište i na Krvavom mostu u podrumu kuće br. 1. God. 1870. preuze Vilim Lo-

u Opatičku ulicu, ušao je u tu kuću računarski ured zemaljske vlade. U ono doba potrošila je zemaljska vlada 20.000 forinti na adaptaciju te kuće. Unatoč toga za ono vrijeme velikog izdatka pronašli su vještaci da kuća nije sposobna ni za kakav ljudski nastan, već da bi ju kao skroz neuporabivu valjalo srušiti. Ipak ta kuća još i danas stoji i rabi se za urede.

Kuća Josipa Lovrenčića st. sagrađena je po tada poznatom zagrebačkom graditelju Bartolu Felbingeru (Drag. Hirc: »Stari Zagreb« 1907).

vrenčić sam u zakup Jamničku kiselicu. Vrijedno je spomenuti šta kaže zagrebački njemački list »L u n a« od 31. siječnja 1829. o Jamničkom vrelu:

Taj list hvali i preporuča tu našu prirodnu vodu i ljepotu kraja te navadja da se Jamnički izvor nalazi u Jamničkoj šumi gdje izvire ljekovita kisela voda. Ovo vrelo udaljeno je par sto koraka od obale rijeke Kupe. Iz prozora kuće umirovljenog graničarskog kapetana pl. Tompe, koji posjeduje vlastelinstvo Sredičko divan je vidik na romantičan položaj izvora, a vidi se i rijeka Kupa, koja tamo tvori korito u obliku basena. Već mnogo godina jamnička voda troši se i izvozi u inozemstvo. Prije nekoliko godina vrelo se nalazilo u neuredjenom stanju. Kupa se je kod visokog vodostaja razljevala u vrelo. Da se vrelo uredi povjerili su staleži Kraljevine Hrvatske upravu vrela Ludvigu Ferdinandu Jelačiću-Bužinskom, koji je marljivim nastojanjem uredio izvor i odstranio sve navedene nedostatke. Ujedno bude zemaljskom protomedikušu Tomašu Prevendaru povjereno da sa zagrebačkim ljekarnikom Gjurom Augustinom, vlastnikom ljekarne »Salvator«, obavi kemičku analizu jamničke vode. Oni su to u mjesecu listopadu 1828. i obavili i pronašli da je veoma ljekovita, a osobito da dobro djeluje na probavne organe.

Iz ovog novinskog prikaza vidi se da su naši stari znali cijeniti kisele vode, koje su mješali sa svojom starom, (tada još poštedjenom od filoksere) domaćom vinskom kapljicom.

Kada je Vilim Lovrenčić god. 1879. napustio trgovinu u Dugoj ulici, preseli se u vlastitu kuću u Gajevoj ulici br. 32, koju je dao sam graditi.[1]) U doba kada je Lovrenčićeva kuća bila sagradjena, nalazila se je sama u polju. Sve okolo nije bilo ništa izgradjeno. Zadnja kuća u Gajevoj ulici bila je tadanja »domobranska kasarna«, koja je oko god. 1900. srušena da odstupi mjesto djelom nesudjenoj gradjanskoj školi, koja se pretvorila u medicinsku kliniku za nervne bolesti, a dijelom Domobranskom okružnom zapovjedništvu, sada Zapovjedništvu savske divizijske oblasti. Lovrenčićeva kuća nalazila se je izmedju spomenute domobranske kasarne i posjeda gradjana Patačića[2]) koji je bio susjed s južne strane.

[1]) Kuća u Gajevoj ulici br. 32 gradjena je na temelju dozvole gradjevne oblasti od 25. listopada 1879. br. 304. Gradnju izvadjala je tadanja najveća zagrebačka gradjevna tvrdka Grahor i Klein. Kuća dovršena je koncem god. 1880., pa je o tom izdana stanbena dozvola riešenjem gradjevne oblasti od 9. prosinca 1880. br. 541.

Kod stanbenog očevida 9. prosinca 1880. bili su u komisiji prisutni od gradskog poglavarstva senator August Šenoa, dr. Šime Švrljuga gradski fizik, u ime gradjevnog ureda inž. Milan Lenuci, od gradskog redarstva Teodorović, od zastupstva gradjanin Gjuro Šviglin, zapisnik vodio je grad. činovnik Ivan Gabrić.

Ova kuća je prešla u vlastničtvo Prpića Josipa i Kriste, koji su ju god. 1920. prigradnjom povećali.

[2]) Od nasljednika Marije Patačić kupila je Gradska općina zemljište za uredjenje Trenkove, Gajeve i Preradovićeve ulice u površini od 911 čet. hv. za 23.000 for. (Zaključeno na sjednici Grad. Zastupstva 4. lipnja 1894. § 190).

God. 1885. oduzela je Lovrenčiću tadanja hrvatska zemaljska vlada zakup vrela Jamnice, iz političkih razloga naročito zato što se je isticao kao pristaša neodvisno-obzoraške stranke. Tome na ustuk uzme Lovrenčić zastupstvo svih mineralnih voda bivše Austro-Ugarske monarhije. Godine 1886. danom 1. srpnja dade se Vilim Lovrenčić registrirati kao trgovac mineralnih voda u Gajevoj ulici br. 32. Osim toga preuzeo je podružnicu Lasinjske kiselice. Njegov bivši poslovni drug Stjepan Dolovčak držao je u svojoj trgovini specerajske robe na Jelačićevom trgu br. 2 glavno skladište Apatovačke kiselice. Sada je nastala utakmica u trgovini mineralnih voda, u kojoj je pobijedio Lovrenčić, jer mu je zemaljska vlada ponudila vrelo Jamnicu, koje je god. 1899. i kupio i vodio ga sve do svoje smrti god. 1904. Njegovi nasljednici djeca Vilim, Miroslav, Rudolf i Cvjeta nastavili su taj posao kroz kratko vrijeme pa su ga tečajem god. 1905 napustili.

God. 1879. oženio se je Lovrenčić sa Franjicom rodjenom pl. Mikšić, sa kojom je imao gore navedeno četvero djece.

U zagrebačkom privrednom životu sudjelovao je Lovrenčić živo, pa je kroz dugi niz godina bio član ravnateljstva Prve hrv. štedionice, Hrvatske komercijalne banke, Zagrebačkog paromlina, Osiguravajuće zadruge »Croatia«, te stalni član zemaljske komisije za istraživanje vina. God. 1883. bio je imenovan sudbenim prisjednikom kod trgovačko-mjenbenih poslova na području sudbenog stola u Zagrebu. Zagrebačko gradsko zastupstvo podijelilo mu je zaključkom od 5. lipnja 1885. gradjanski naslov.

U društvenom životu Lovrenčić je takodjer rado sudjelovao. Njegova je zasluga da je god. 1870. došlo do gradnje prve piramide. Ovaj dogodjaj opisati ćemo pobliže, da se vidi kako je do te gradnje došlo.

Prije 76 godina podigoše prvi vidikovac na vrhu Sljemena[1]) mjernici, koji su provodili katastralnu izmjeru zemlje. Vidikovac bio je vrlo jednostavan a sastojao se iz križa od dvije daske, a u motke su bili zabijeni klinovi, po kojima su se mjernici uspinjali da vrše svoja mjernička opažanja. Jedan od mjernika, koji su većinom bili Nijemci, a po imenu Nitzl, jako je zavolio naše Sljeme, pa je znancima u gradu pričao cijela čuda o krasotama vidika sa sljemenskog vrha. Ovo je pričao i u staroj gornjogradskoj gostionici u Jurjevskoj ulici, koja je imala naziv »Stara Apoteka« a bila je poznata radi svoje dobre vinske kapljice. Vlasnika »Stare Apoteke« Andriju Meška (umro 6. travnja 1894. od kapi u 78. godini), oduševilo je to Nitzlovo pripovijedanje pa je često polazio s njim na Sljeme. God. 1870. u rano proljeće povedu sa sobom V i l i m a L o v r e n č i ć a,

[1]) Priopćeno iz spomenspisa »Sljemenska piramida« koju knjižicu je izdalo Hrvatsko planinarsko društvo prigodom proslave 40-godišnjice željezne piramide 1889.—1929. Tu knjižicu odstupilo nam je najpripravnije »Hrv. plan. društvo«, na čem mu srdačna hvala.

kojeg je krasan vidik sa Sljemena tako oduševio da je smjesta na licu mjesta zasnovao kako bi se mogla graditi drvena piramida. Kada su se Lovrenčić, Meško i Nitzl vratili u grad počmu sakupljati dobrovoljne prinose za tu gradnju. Lovrenčiću i Mešku priključili se i Franjo König financijalni računarski kontrolor i kućevlasnik na Mlinarskoj cesti. (Umro 1909. u starosti od 81 godie). Ova trojica zasadiše one smreke koje rastu na lijevoj strani bivše planinarske kuće. Smreke su danas stare oko 60 godina. Ujedno zamoliše gradskog načelnika Dragutina Cekuša[1], te general-obrsta Miroslava grofa Kulmera, gradskog zastupnika i začasnog predsjednika »Hrvatskog planinarskog društva«, vlasnika jednog dijela zagrebačke gore i oca danas živućeg šestinskog vlastelina grofa Miroslava Kulmera, da im dozvole besplatnu drvenu gradju. Gradja bude besplatno dozvoljena i odmah se započelo gradnjom piramide. Kako je prvi poduzetnik gradnju napustio nadjoše drugoga poduzetnika Josipa Vajdu, koji je gradnju nastavio i dovršio. Troškovi gradnje u iznosu od 135 for. pokriti su iz prinosa, koje su gradjani Lovrenčić i Meško sabrali, a dijelom sami pokrili. Piramida bude svečano otvorena na Duhove, 5. lipnja 1870.

Kako iz ovog prikaza vidimo zagrebački gradjani Vilim Lovrenčić i Andrija Meško imadu zaslugu da je sagradjena prva drvena piramida, a ujedno su tim potakli smisao kod ostalih zagrebačkih gradjana i ljubitelja prirode za krasote Zagrebačke gore, koja se od tog doba počela posjećivati, te koja je intenzivnim radom naših planinara konačno pretvorena u najkrasniji zagrebački perivoj.

Usljed sve većeg porasta izletnika osjetili su građani posjetioci Zagrebačke gore da im se valja udružiti, tako je iza četiri godine osnovano »Hrvatsko planinarsko društvo«, i to 15. listopada 1874. na poziv dra Gjure Pilara, a osnovali su ga ovi zagrebčani: Bude Budisavljević kasniji veliki župan, Spiro Brusina sveučilišni profesor, Gjuro Crnadak trgovac i gradski podnačelnik, dr. Uroš Čučković, Vaso Dizdar trgovac, Ilija Guteša trgovac, Josip Janda profesor, dr. Petar Matković liječnik, dr. J. Kr. Schlosser-klekovski zemaljski pralječnik, Josip Torbar ravnatelj zagrebačke realke, Ljudevit Vukotinović i Pavao Žulić. Za prvog predsjednika bude izabran dr. Schlosser, a za podpredsjednika Josip Torbar.

Posve naravno da je tom društvu sa oduševljenjem pristupio Vilim Lovrenčić, koji mu ostaje revan član sve do smrti.

Kao ljubitelj prirode kupio je Lovrenčić ljetnikovac sa vinogradom u Bukovcu kraj Zagreba, gdje je u krugu svoje obitelji i prijatelja najradje provadjao slobodno vrijeme.

[1]) Dragutin Cekuš bio je počasni predsjednik banskog stola i privremeni načelnik grada Zagreba. Početkom mjeseca studena 1871. bude imenovan pravim prisjednikom banskog stola, pa je tada napustio načelničko mjesto.

Vilim Lovrenčić umro je 15. kolovoza 1904. Ostavio je četvero djece i to sinove: Vilima koji sada živi na svom posjedu u Videmu, Rudolfa koji je pao u svjetskom ratu, Miroslava vlasnika Gaberničke kiselice, te kćerku Cvijetu udatu Mladenović.

Vilim Lovrenčić imao je još tri brata i to Eduarda, koji je bio stolarski obrtnik pa je u poslu naslijedio oca Josipa Lovrenčića u Novoj Vesi br. 70. Umro je god. 1872. u 30. godini života. Zakopan na groblju Sv. Tome u Novoj Vesi, a kasnije je prenešen na Mirogoj. Eduard Lovrenčić imao je kćer Mariju udatu za uglednog zagrebačkog trgovca i kućevlasnika Stojana Mandića, u Novoj Vesi br. 70 bio je vlasnik kuće u Jurišićevoj ulici br. 18. Marija i Stojan Mandić su pokojni kao i njihova kći Marija koja se je udala za dra. Aleksandra Šmidta, odvjetnika u Zagrebu.

Drugi brat Ludvig je već davno umro.

Treći brat Josip bio je predstojnik državne blagajne. Njegova žena Ljubica bila je kćerka poštanskog ravnatelja u Zagrebu Josipa pl. Klempaja,[1]) kojeg je hrvatski ban grof Josip Jelačić postavio na položaj ravnatelja pošta u Hrvatskoj i Slavoniji.

Josip pl. Klempaj bio je rodom iz Zadra. Umro je u Zagrebu 18. veljače 1890. u 77 godini života u bolnici milosrdnih sestara.

Josip i Ljubica Lovrenčić imali su dvije kćerke i to: Anku udovu iza računarskog savjetnika Albertia. Umrla je prije par mjeseci u visokoj starosti. Zatim Ljubicu koja se udala, za poštanskog nadčinovnika Josipa Šajatovića. Ljubica Šajatović bila je učiteljica na pučkim školama, pa je starijim generacijama dobro poznata sa Kaptolske pučke škole gdje je služila od god. 1887. Umrla je prije dvije godine i ostavila je kćerku Jelku udovu iza savjetnika državnih željeznica Antuna Lončarića.

[1]) Kada je pukovnik prve banske pukovnije bar. Josip Jelačić iz Gline putovao u Zagreb u noći od 24. na 25. ožujka 1848. odlučio je da u jutro 25. ožujka promjeni konje kod poštara Josipa pl. Klempaja u Lekeniku. Stigavši u Lekenik, uruči mu poštar Klempaj zapečaćeno carsko pismo, koje je sadržavalo da se bar. Josip Jelačić imenuje hrvatskim banom, generalmajorom, pravim tajnim savjetnikom i vlasnikom obiju banskih pukovnika (Dr. R. Horvat: »Ban Jelačić« god. 1909.)

Usmena predaja kaže da je Jelačić iza uručenja carskog pisma po Klempaju istom kazao: »Vi ste meni izručili imenovanje hrvatskim banom, a ja vas imenujem ravnateljem svih hrvatskih pošta«.

Josip pl. Klempaj bio je radi zasluga oko organizacije pošta u Hrvatskoj na predlog bana Jelačića, odlikovan viteškim redom Franje Josipa, koji red je bio osnovan patentom od 2. prosinca 1849. za vojničke i građanske zasluge. Prama izvornoj povelji tog reda koja se nalazi kod nasljednice Klempajeve, (praunuke gdje. Lončarić), podijeljen mu je navedeni red carskim riješenjem iz Beča od 17. listopada 1852. Povelja podpisana je vlastoručno po caru Franji Josipu I., te barunu Pflügu rizničaru redova.

R. Strohal: (Nastavak 2).

KAPTOL I NOVA VES U ZAGREBU

Čazmanski kaptol. Stariji su zagrebački biskupi rado boravili na biskupskim imanjima, gdje su imali katkada mnogo zgodniju i prostraniju rezidenciju nego li u Zagrebu uz prvostolnu crkvu. Osobito su voljeli boraviti u Čazmi. Tako je ondje rado boravio i zagrebački biskup Stjepan II. (od 1225.—1247.). Želeći on imati uz svoju tamošnju rezidenciju i kaptol, da mu pomaže upravljati biskupijom i da uzveličaje njegov biskupski ugled, osnovao g. 1232. čazmanski kaptol od 12 kanonika i podigao crkvu usred sela u Novoj Čazmi. Čazmanski je kaptol počeo lijepo napredovati osobito materijalno, jer se je uvijek našlo pobožnih ljudi, koji su ostavljali čazmanskom kaptolu poslije smrti bogate zadužbine. Najveća su nesreća bili za čazmanski kaptol Turci, koji su u 16. vijeku neprestance provaljivali u hrvatske zemlje. Bojeći se biskup Luka (od g. 1500.—1510.), da će Turci prije ili kasnije osvojiti Čazmu, kupio je za čazmanski kaptol od Baltazara Batthyana posjed Svibovec u hrv. Zagorju,da se onamo zakloni, ako ih Turci iz Čazme otjeraju. U Svibovec u tamošnji kaštel prenijeli su kanonici sve svoje dragocjenosti, bolja crkvena odijela i arhiv, a sami ostali i nadalje u Čazmi. Ali g. 1540. bi provaljeno u kaštel Svibovec i sve, što je nešto vrijedilo, odnijeto. Turci su zauzeli Čazmu g. 1549., a kanonici pobjegli u Zagreb, gdje su postepeno dobili prebendarska mjesta. Nakon odlaska Turaka iz Čazme nijesu čazmanski kanonici dobili natrag nekadanje svoje posjede, jer su ih naselili pridošli Vlasi i vojničke vlasti. Nakon mnogobrojnih molba i predstavaka dobili su za svoje posjede u Čazmi nakon dva i pol vijeka vlastelinstvo u Lepoglavi (1806.). U Lepoglavu se čazmanski kanonici preseliše g. 1807. u nekadanji Paulinski samostan. Broj njihov bio je odredjen sa 7. Od ovoga je vremena držao čazmanski kaptol svoje redovite sjednice u Lepoglavi. Jedan od kanonika bio je i lepoglavski župnik. Prvim je takvim postao kanonik Antun Bogdan. Ali jedva su se pravo smjestili čazmanski kanonici i dva njihova prebendara u Lepoglavi, kad su počeli Varaždinci kod biskupa Maksimilijana Vrhovca raditi oko toga, da premjesti čazmanski kaptol iz Lepoglave u Varaždin. God. 1811. bio je već kaptol premješten u Varaždin, ali ne sav, četiri su bila u Varaždinu, a tri (kasnije samo dva) su ostala u Lepoglavi. Čazmanski su kanonici u to vrijeme upravljali velikim gospodarstvom u Lepoglavi. Tako je bilo do g. 1854. Ove je godine preuzeo crkvu u Lepoglavi zemaljski erar, a kaptol je dao samostan u najam eraru, košto i zemlje sve prodao eraru. Isto je tako prodao imanje čazmanskoga kaptola Botinovec u križevačkoj županiji. Jedino je imanje Veternica u Zagorju sa

88 jutara zemljišta ostalo čazmanskom kaptolu. Danas je broj čazmanskoga kaptola spao na tri kanonika. Čazmanski je kaptol bio takodjer »locus credibilis«, ali je kao takav malo radio. Medju čazmanskim kanonicima nalazimo nekoliko vrlo zaslužnih i odličnih muževa, kao Maksimilijana Vrhovca (g. 1784.), kasnijega biskupa zagrebačkoga, Antuna Mandića (1775.), kasnijega biskupa djakovačkoga itd.

Redovi. Pored svjetovnoga svećenstva nalazimo na Kaptolu već rano i neke samostanske redovnike. Oni su se doselili na Kaptol ovim redom:

a) Templari ili Božjaci. Njima je podigao samostan i crkvu, kako se predajom tvrdilo, biskup Prodan između g. 1181. i 1185. baš na razmeđu između kaptolske i novoveške općine, negdje između današnje kapelice sv. Dizme i ljevaonice zvonova. Taj red nije dugo boravio u Zagrebu, jer je bio dokinut g. 1312., pa je tako postao suvišan njihov samostan. Građa samostana i crkve upotrebila se prigodom podizanja kaptolske utvrde.

b) Redovnici sv. Franje. Ovi su se nastanili na Kaptolu oko g. 1280., te podigli svoj samostan i crkvu na prostoru, koji se nalazi između kurija br. 8. i 10. Tu su do današnjega dana proživjeli sve dobre i zle dane, koji su zastigli Zagreb, napose kaptolsku oblast, na istome mjestu. Njihov je samostan i crkva višeputa stradao od požara i bijesa gričkih purgara, dok su trajale svađe između gričke i kaptolske općine, te je stoga bio više puta popravljan i nadograđivan.

c) Cisternite. Ovi su se doselili na Kaptol iz svoga samostana na otoku sv. Jakova kod Save (danas je ondje selo Opatovina kod Save u vrapčanskoj općini) g. 1315. Posjed na otoku sv. Jakova dobili su Cisternite u prvoj polovici 13. vijeka od vlastelina Edigija. Kad su došli u Zagreb, podigli su ovdje samostan i crkvu sv. Marije. Ovdje su ostali do konca 15. vijeka, kad su se po svoj prilici radi učestalih turskih provala odselili u susjednu Kranjsku, gdje je bila u Stični glasovita opatija. Ovaj je samostan ostao sačuvan sve do današnjih dana, kad je bio porušen prigodom gradnje nove zagrebačke tržnice.

Metropolitanska knjižnica. Nema sumnje, da medju najdragocjeniju imovinu današnje zagrebačke nadbiskupije i zagrebačkoga kaptola spada ova knjižnica. Zametak je toj knjižnici udaren odmah, čim je bila osnovana zagrebačka biskupija. Najstariji popis knjiga ove knjižnice, koji se je sačuvao do danas, bio je napisan oko g. 1425. U tom se popisu nabraja 218 rukopisnih knjiga. Knjižnica se je umnažala, što su kanonici poslije smrti u smislu zaključka tridentinskoga sabora ostavljali svoje knjige metropolitanskoj knjižnici. Ali najviše se je povećala tim, što je zagrebački biskup Aleksander barun Mikulić (od g. 1688 do 1694.) kupio Valvazorovu biblioteku od nekih 10.000 knjiga za 3000 for.

zajedno sa mnogobrojnim starim bakrorezima i drvorezima. Isti je biskup podigao posebne prostorije za ovu knjižnicu između jugozapadne i tako zvane Bakačeve kule. Mikulićev nasljednik biskup Stjepan Šelišević učinio je i posebnu konvenciju sa zagrebačkim kaptolom glede uporabe ove knjižnice. Kasnije bio je uređen prvi kat Bakačeve kule za ovu knjižnicu. Biskup Maksimilijan Vrhovac dao je za knjige prirediti nove ormare i dao je po svom tajniku (kasnije kanoniku) Stjepanu Ledinskom knjige katalogizirati. Koncem 19. i početkom 20. vijeka malo se je tko brinuo za ovu biblioteku. Sad se je navalilo, da se pred stolnom crkvom poruši stari tvrđavni zid zajedno sa prigradnjom knjižnice i Bakačeve kule. Stoga bi ova knjižnica prenesena g. 1906. u praznu kanoničku kuriju br. 28. Nu doskora se je dokazalo, da ova kurija nije zgodna za knjižnicu. Stoga je kaptol uz privolu nadbiskupa sklopio sa kr. zemaljskom vladom 23. V. 1914. ugovor, da se knjige ove knjižnice smjeste za vrijeme od 50 godina u zgradi kr. zemaljske biblioteke kao vlasništvo zagrebačke nadbiskupije. Dapače bio je za ovu biblioteku namješten i posebni bibliotekar. Kad je bibliotekar dr. Marić postao profesorom teološkog fakulteta, nije se ovo mjesto više popunjalo.

III. Crkve u kaptolskoj oblasti.

Iz poganskoga doba, t. j. iz doba do druge polovice devetoga vijeka, nije nam se sačuvao a ma baš nikaki ostatak kakve poganske bogomolje. I prve kršćanske crkve nakon pokrštenja Hrvata, napose Zagrepčana, morale su biti u Zagrebu malene i slabo građene, jer im ne bi drukčije zub vremena svaki trag zatr'o. I tako možemo govoriti o zagrebačkim crkvama, koje su nastale prilično kasno iza g. 1000.

U kaptolskoj su oblasti postojale, koliko danas možemo doznati, ove crkve, i to:

A) koje su tečajem vremena porušene bile: 1. u kaptolskoj općini (župi): a) Crkva Templara ili Božjaka, koja je bila porušena prigodom podizanja kaptolske tvrđave oko g. 1470. Nalazila se je na razmeđu kaptolske i novoveške župe nedaleko današnje kapelice sv. Dižme. Stajala je po prilici 280 godina; — b) Župna crkva sv. Emerika (sv. Imbriha), koja se spominje već g. 1328. i stajala je baš do međe kaptolske i biskupske oblasti ispred zagrebačke prvostolne crkve. Porušena je bila g. 1511., kad se je utvrđivala prvostolna crkva i biskupski dvorovi. 2. u novoveškoj općini (župi): a) Kapela sv. Zaharije, oca sv. Ivana Krstitelja. Postojala je već u 14. vijeku, dapače g. 1356. imala je i svoga svećenika, komu je bilo ime Andrija. Radi svoje trošnosti bila je porušena u drugoj polovici 18. vijeka. Udaljena je bila od župne crkve sv. Ivana Krstitelja u Novoj vesi kakvih 200 koračaja, te je stajala do župnikova vrta uz

cestu, i okrenuta je bila prema istoku. — b) Kapela sv. Tome apoštola. Ovu je kapelu podigao g. 1724. nekadanji novoveški župnik Toma Plešćić (od g. 1707.—1709.), kasnije zagrebački kanonik i čazmanski arhiđakon. Ova se je kapelica nalazila na kraju Nove vesi uz cestu, koja vodi u Remete nedaleko ondašnjega novoga groblja. Kapelica je bila porušena radi trošnosti g. 1893.

B) koje danas još postoje, kao 1. u kaptolskoj općini (župi): a) Isprva kapela Blažene djevice Marije, a kada su se g. 1315. doselili u Zagreb Cisternite i sagradili na početku današnje Tkalčićeve ulice (prije Potoka) oveći samostan, podigli su mjesto malene kapele sv. Marije oveću crkvu. Kad su Cisternite napustili svoj samostan i crkvu u Zagrebu i odselili se pod kraj 15. vijeka u Kranjsku, pa kad je bila g. 1511. porušena župna crkva sv. Emerika (sv. Imbriha), postade crkva sv. Marije župnom crkvom za Kaptol i ostade takvom do danas. God. 1799. za biskupa Maksimilijana Vrhovca radilo se o tom, da se župa sv. Marije dokine radi malena broja vjernika i da se pripoji ili župi sv. Petra u Vlaškoj ulici ili župi sv. Ivana u Novoj vesi. Ali kaptolski su se vjernici odlučno tomu usprotivili i obratili molbom od 26. ožujka 1799. na Kaptol, da tu svoju odluku nikako ne provede. Ovu sam molbu štampao u svojoj knjizi: »Vlaška ulica i župa sv. Petra u Zagrebu« str. 10.—12. — b) Crkva otaca Franjevaca bila je sagrađena krajem 13. vijeka. U 14. se vijeku spominje dva puta (g. 1323. i 1377.), u kasnijim vijekovima češće. Više puta je postradala osobito od požara, te je ponovno puta dograđivana i popravljana. — c) Sjemenišna kućna kapela Srca Isusova osnovana je bila g. 1880.

d) Prvostolna crkva zagrebačka.

Isprva je naselje zagrebačko potpadalo pod biskupiju sisačku, a kad bi ova dokinuta, pod biskupiju kninsku i vrhovnu upravu nadbiskupije splitske. Ali odviše se je osjećala potreba za osnutak nove biskupije u posavskim krajevima, u Hrvatskoj. Hrvatsko-ugarski kralj, sv. Ladislav, odabra sjedištem nove biskupije Zagreb ne samo kao najnapučenijega mjesta u ovim krajevima nego i kao nekoga prirodnoga središta ovdješnjega naroda. I tako utemelji on između g. 1091. i 1095. današnju zagrebačku biskupiju. On je podigao i stan ili samostan (monasterium) za biskupa, a započeo je i gradnjom prvostolne crkve. Gradnjom crkve se je zateglo. Dao ju je posvetiti na čast sv. Stjepana kralja istom g. 1217. kralj Andrija II. na ponovne molbe biskupa i kaptola zagrebačkoga. Crkva bila je već u početku sagrađena na onom istom mjestu, na kojem se danas nalazi.

Teški je udarac doživjela prvostolna crkva zagrebačka, kad su g. 1242. provalili u Zagreb Tatari, tjerajući kralja Belu IV. Tom su zgodom

Tatari poharali i poplijenili Zagreb, a među ostalim oplijenili i spalili prvostolnu crkvu. Tadanji zagrebački biskup Stjepan II. pobježe pred Tatarima u Dalmaciju. Kad su Tatari ostavili Zagreb, vratio se biskup Stjepan u Zagreb i sagradio za nuždu kraj prvostolne crkve kapelu sv. Stjepana prvoga mučenika, ali je u isto vrijeme počeo popravljati i obnavljati prvostolnu crkvu. Toga posla ne dovrši on, nego istom biskup Timotej g. 1272. uz veliki svoj trošak.

Novi je udarac doživjela prvostolna crkva u vrijeme rata između kraljeva Stjepana VII. i Vladislava III. sa Otkarom češkim, kad su Otokarove čete prodrle iz Štajerske u Zagreb; pri čem je osobito stradao kraj oko prvostolne crkve, gdje su bili razoreni prvotni banski dvorovi. Budući da su nove banske dvorove podigli u utvrđenom Griču, stoga je kralj Vladislav III. darovao g. 1284. ono mjesto, na kojem su bili stari banski dvorovi, biskupu Timoteju.

Poslije smrti biskupa Timoteja 4. IV. 1287. stekao si je zasluga za poljepšanje prvostolne crkve biskup Augustin Gazotti (Kažotić), prozvan svetim, koji je bio biskupom zagrebačkim od g. 1304.—1322. i koga je u tom poslu podupirao kralj Karlo Robert.

Od kasnijih biskupa, koji su radili na poljepšavanju prvostolne crkve, valja svakako spomenuti biskupa Ivana Albena (1420.—1433.), koji ne samo za života svoga trošio mnogo za poljepšavanje prvostolne crkve, nego je u istu svrhu poslije svoje smrti ostavio 1500 forinti u zlatu i polovicu grada Kravara i varoši Koprivnice, koju je dobio u zalog od kralja Sigismunda za 7000 maraka. Mnogo je radio oko dogradnje i poljepšavanja prvostolne crkve biskup Osvald Tusz, koji je obnovio sadašnji presbiterij (godine 1485.). U presbiteriju podigao je godine 1489. veličanstveni žrtvenik. Oporučno ostavio je 10.000 forinti za daljnje popravke prvostolne crkve i 7000 forinti za podignuće dvaju zvonika s lijeve i desne strane velikih vrata.

(Nastavit će se).

Oproštaj Đure Prejca od Hrvatskog narodnog kazališta

Đuro Prejac rođen je na dan 25. studenoga 1870. u selu Desiniću u Hrvatskom Zagorju, kao sin Đure Prejca, ravnajućeg učitelja (kasnije školskoga nadzornika).

Selo Desinić, okruženo najljepšom okolinom u Hrvatskom Zagorju, bilo je onda kulturno stjecište čitavoga kraja. Seoce je imalo svoje diletantsko kazalište, komorni kvartet, pjevački kvartet i orkestar, a spiritus agens svega bio je Đuro, otac našega umjetnika Đure Prejca. Takva okolina imala je silan utjecaj na razvitak bistre, osjećajne umjetnosti predane naravi maloga nadarenog učiteljeva sina.

U petoj godini uzima otac Juricu u školu, uči ga i glasoviru, a sa sedmom godinom zamjenjuje već Jurica oca kod orguljanja u mjesnoj

crkvi. Sa osmom godinom svršava pučku školu, pa premlad za gimnaziju bude godinu dana privatista, a kasnije ode na gimnaziju u Varaždin. Oni, koji su imali odlučiti kojim će smjerom talentirani Jurica, nisu imali mnogo smisla za njegove očite sklonosti umjetnosti i po njihovoj želji i odluci —Jurica nije imao postati umjetnik. Ali sudbina je drugačije htjela. On je bio predestiniran za poziv, kojemu se kasnije i posvetio.

Godine 1888. bio je Jurica Prejac namješten kod »Narodnih Novina« u Zagrebu kao svršeni tipograf, ali se tim zvanjem nije mogao suviše sprijateljiti, jer je uvijek težio za kazalištem. Odlučno po njegovu budućnost bijaše u ono vrijeme, što je stanovao kod pazikuće Kolaka (očuha Andrije Fijana) u staroj kazališnoj zgradi na Markovu trgu. Bio je dakle na dohvat svome idealu i tako je postao »kazališni štakor«. Nerijetko je zanemarivao ostale svoje dužnosti, jer je u kazalištu na glavnim pokusima pomagao kod dekoracija, rekvizita, rasvjete, a ako su mu se svidili kostimi, njima je za volju — besplatno statirao. »Teater i samo teater« bila mu je od sada parola za budućnost. I doista! Jurica se odlučio na važan korak. Počeo je učiti za kazalište najprije kod Sajevića, a kasnije kod Branija. Ovaj studij imao je svladavati uz svoje zvanje. Bilo je tu mnogo pregaranja.

Po dovršenju vojne dužnosti a iza rada kao drž. činovnik u Sarajevu, stupio je kao đak u Miletićevu školu. Ljubav za kazališnu umjetnost nagnala ga je, da zamijeni položaj vladina činovnika sa nesigurnom umjetničkom karijerom.

Nakon dvogodišnjeg tečaja svršio je Prejac dramsku školu s odličnim uspjehom. Prejac je bio istovremeno i učenik pjevanja maestra Ivana pl. Zajca, koji ga je radi njegove muzikalnosti silno zavolio. Kao glumac djelovao je najprije u Ljubljani, Splitu, pa onda u Zagrebu. U Zagrebu počinje Prejčev mnogostruki rad, a s njime i njegov uspon. U prve tri do četiri godine, kako nam svjedoče stari kazališni oglasi, nema skoro večeri, a da Prejac nije zaposlen u drami, opereti ili operi. Odlaskom Zvonimira Freudenreicha, miljenika operetne publike, preuzima on Freudenreichove partije i osvoji kao i njegov predhodnik simpatije publike, a po oproštaju V. Antona njegove uloge i partije dobiva opet — Prejac. Mimo toga, što je postao nosilac velikoga dijela repertoara u opereti i drami (kao ljubavnik, salonski komičar, glumac karakternih uloga itd.) bude godine 1908. banskim dekretom postavljen i za redatelja opere, operete i drame, čime je njegovoj sposobnosti dano puno priznanje, ali su mu narinute i mnoge nove brige i dužnosti. Kazalište onda nije imalo ni zasebnoga scenografa, ni koreografa, pa i sam balet, te je Prejac bio i scenograf i koreograf, vježbajući sa kazališnim zborom plesove za operu i operetu. I te je funkcije vršio na veliko zadovoljstvo publike i kritike. Da je za jednoga čovjeka takav rad bio težak i naporan,

ne treba dvojiti. Pa ipak to još nije sve! Prejac ne ostaje na prosjeku! On zahvaća kao režiser snažno u srž autorove zamisli i stvara na sceni prvorazredna djela, a kao glumac izživljuje svaku svoju ulogu.

U teatru nije bilo gotovo dužnosti, za koju Prejac ne bi bio sposoban i nije bilo zadatka, koji on ne bi bio s lakoćom riješio. No Prejac radi i izvan kazališta. On postaje istovremeno učiteljem mimike i deklamacije u Hrvatskom Glazbenom Zavodu, a poučava sa zavidnim uspjehom i privatno u glumi, pa može danas sa ponosom spomenuti svoje učenike, među njima gg.: Badalića Ivu, Viktora Beka, Vladimira Majhenića, našeg proslavljenog zemljaka, glumca i redatelja svjetskoga formata g. Zvonimira Rogoza, popularnog i voljenog Muk de Jarića itd. Upravo njemu kao redatelju zahvaljuju mnoga prominentna imena našega kazališta svoje uspjehe, jer Prejac nije bio samo redatelj, nego i učitelj.

Godine 1911. šalje kr. vlada Prejca na režijske studije u inozemstvo. Bio je u Beču i Pragu, te se nakon svršenih studija vratio u Zagreb, da se obogaćen novim znanjem nanovo dade na rad.

Stvaralačka snaga Jurice Prejca traži još i druge mogućnosti izražaja — u pisanju i komponiranju. Prejac od prvoga momenta stvaranja na polju kompozicije obrađuje gotovo isključivo narodne motive, on daje operetnoj glazbi naš autohtoni izražaj.

Za sva svoja muzička djela napisao je Prejac sam i libreto, te stihove za muzičke brojeve. Za mnoga dramska djela komponirao je scensku glazbu, preveo je mnogo opera, opereta i veselih igara, izdao je svu silu šaljivih kupleta i soloscena. Prejac nastupao je i kao dirigent kazališnoga orkestra. Njegove pak ljupke kompozicije »Peharček moj« i »Vu plavem trnaci« dvije su gotovo najpopularnije »popevke« kod nas.

Iz navedenog prikaza vidimo, da Prejac nije zapravo imao struke, niti se za koju specijalizirao. Bio je glumac, pjevač i plesač, redatelj drame, opere i operete, pjesnik, pisac i dramatičar, libretista i komponista, scenograf i koreograf, dirigent, zborovođa, glumački i muzički pedagog, miljenik zagrebačkoga društva, uvijek i svagdje voljen i rado viđen. Sve u svemu, može se postaviti tvrdnja, da ih kod nas nema, a i drugdje su rijetki umjetnici, koji bi imali za sobom tako velik, raznovrstan i mnogostručan rad kao Đuro Prejac. Đuro Prejac je kazališni stručnjak par exelence.

Po naravi miroljubiv i dobričina, a poštenjak iznad svega, Prejac je pravi sin svoga hrvatskoga naroda — vrijedan trudbenik i kulturni radnik, koji zauzima u povijesti hrvatskoga kazališta zasebno mjesto.

*

Dana 29. travnja t. g. proslavit će popularni zagrebački umjetnik maestro g. Đuro Prejac u velikome kazalištu svoj oproštaj. Nakon trideset

i osam godina neusporedivo opsežnoga i uspješnoga kazališnoga rada, napušta on istituciju, za koju je zdušno radio kao nitko do njega.

Cijeneći Prejčeve neprolazne zasluge za naše kazalište, a time i za naš Zagreb, potrebno je da vrlom našem umjetniku prigodom oproštaja Zagreb dade ono priznanje, koje je i zaslužio svojim mnogostrukim umjetničkim radom.

Razumije se da će Đuru Prejca Zagrepčani svijesni svoje moralne obaveze najbolje nagraditi svojom prisutnošću kod oproštajne proslave, odnosno premijere njegova najnovijega scenskoga djela, glazbene šale »Vječni ženik«.

Uprava je Narodnog Kazališta, sa željom da se oduži velikom kazališnome pregaocu za sav njegov požrtvovni umjetnički rad, uzela njegovo oproštajno djelo na scenu s time, da glazbenu šalu »Vječni ženik« daje na velikoj pozornici sa našim operetnim prvacima, sa opernim zborom i velikim orkestrom, a u režiji glavnoga redatelja g. Tita Strozzia, te pod muzičkim vodstvom omiljeloga kapelnika maestra g. Lovra Matačića.

Opraštajući se u ovim stupcima sa članom našega društva kao glumcem, mi mu želimo dugi još i plodonosni život po naš dragi narod i bijeli Zagreb!

Naše pako članove molimo, da na dan 29. IV. tg. Hrvatsku Taliju napune kako bi se našem slavljeniku Đuri Prejcu odala javna zahvalnost za njegov veliki i neumorni rad na kulturnom polju hrvatskoga naroda.

Privredni napredak grada Zagreba

Ako naš bijeli Zagreb dobije po neku novu znamenitost, svi smo tada ponosni na napredak našega grada. Svi mi znamo, da svaka nova uspjela gradjevina podiže Zagreb na stepen velikoga grada.

I početkom ove godine naš Zagreb je dokazao, da je u stalnom napretku, jer je u historijskoj Dugoj ulici, danas ulici Pavla Radića, u uglednoj i staroj trgovačkoj kući arhitektonska umjetnost stvorila nove prostrane i velike trgovačke prostorije s galerijama, vlasništvo popularne pomodne kuće Lebinec i drug — trgovačke prostorije, koje se po udobnosti, prostranosti, praktičnosti, obilju danjega svjetla i modernim napravama za zračenje mogu takmiti s velikim inozemnim trgovačkim kućama.

Ime tvrtke Lebinec i drug gotovo je i suvišno spominjati, jer nema gospodje ni gospodjice u Zagrebu, koja ne bi znala za tu uglednu pomodnu kuću, koja ne samo ogromnim izborom, nego i istančanim ukusom pomodne robe sviju genrea prednjači na ponos i zadovoljstvo ženskoga svijeta grada Zagreba. Najbolji dokaz za popularnost i napredak tvrtke Lebinec i drug svjedoči činjenica, da je tvrtka unatrag dvanaest godina svojega opstanka u neprekinutom usponu tri puta promijenila svoje trgovačke prostorije, dok konačno nije uselila u veoma uglednu i staru trgovačku kuću, nekada vlasništvo zagrebačkoga podnačelnika i jednoga od najuglednijih zagrebačkih trgovaca Dragutina Mondecara.

I ovdje na svojem konačnom sjedištu tvrtka Lebinec i drug neprestano je povećavala i izgradjivala svoje prostorije samo da udovolji udobnosti zagrebačke kupujuće publike, koja je svakim danom sve više poklanjala povjerenje toj danas veoma renomiranoj tvrtci.

Konačno su po osnovama našeg člana arhitekta gosp. S. Planića sagradjene sasvim nove i moderne, veoma ukusne i s obiljem danjega svjetla, trgovačke prostorije, te tako i po prostorijama stavile pomodnu kuću Lebinec i drug u red najvećih i najmodernijih trgovačkih kuća grada Zagreba.

Vlasnici te pomodne kuće domaći su sinovi, Vilim Lebinec rodom je iz Koprivnice, a Oskar Beck zagrebačko je dijete. — Oni su neumorni radnici u svom poslu, a isto tako budno paze na kader svojega namještenštva, prije svega da je stručno izobražen, a onda uvijek susretljiv, uslužan i učtiv prema kupujućoj publici. Vlasnici pridavaju najveću pažnju saobraćaju s mušterijama s kojima su u neprekidnom dodiru, a naročito se trude, da u svojoj trgovini imadu ne samo ogroman izbor, nego uvijek i posljednje pomodne novosti.

S ulične strane izgradjuju se sada izložbene pasaže sa vitrinama i velikim izlozima, koji će služiti, kao stalna revija i izložba svih pomodnih noviteta, a sa prodajnim prostorijama i velikom galerijom činiti će harmoničnu cjelinu. Svakako će i ove nove izložbene pasaže mnogo pridonijeti modernom i ukusnom izgledu privrednoga Zagreba.

UPOZORENJE!

Na zalihi nalazi se još nekoliko primjeraka našeg izdanja »Almanaha Zagreb 1934.«, koje mogu novi članovi nabaviti **uz člansku pogodovnu cijenu od Dinara 30.—** (knjižarska cijena Dinara 60.—). Naručbe molimo slati na naslov D. Z., Gajeva ulica 7, II. kat.

*

Članovi pretplatnici revije »Zagreb« plaćaju istu godišnje Din 50.—.

ZAGREPČANI izlažite i posjećujte naš

ZAGREBAČKI ZBOR

11.—20. svibnja 1935.

XXIII. PROLJETNI SPECIJALNI SAJAM UZORAKA

Veliki programski sajam

»Naša jadranska i slatkovodna riba kao pučka hrana i izvozna roba«

obuhvaćat će naše cjelokupno zvanično i sportsko ribarstvo. — Uzorne kuhinje i kušaonice za ribu i vino.

Francuska kolektivna izložba. — XII. salon automobila. — Ljetna i sportska roba. — Poljoprivreda.

Na željeznicama i jadranskim parobrodima besplatni povratak od 6. do 25. V. 1935.

SAMOBORKA D. D. ZA GRADJEVNU INDUSTRIJU

SAMOBORSKA CESTA ZAGREB TELEFON BROJ 59-93

TERAFIXA metalna žbuka za unutrašnju arhitekturu

Terabona = Cementne cijevi mašinelno izradjene = Cementne pločice

Mramorna zrnca

Pijesak za vrtove

Pijesk za žbuku

Ukrasne vaze i ostali cementni proizvodi

HRVATSKA INDUSTRIJA KATRANA D.D.

RADNIČKA CESTA 29. ZAGREB TELEFON BROJ 5364

Izvadja asfaltiranje cesta, trotoara, dvorišta, kućnih ulaza i t. d. uz najjeftinije cijene.

Izdavač »Društvo Zagrepčana«. — Odgovorni urednik Stjepan Stiegler, grad. tajnik, Vodnikova 10. — Uredništvo i uprava: Gajeva 7, II. kat. — Tiskara »Tipografija« d. d. u Zagrebu, Preobraženska ul. 6. — Za tiskaru odgovara Ivan Ivanković, Selska c. 47.

Vodeće nabavno vrelo špecerajske i kolonijalne robe

IVAN PENIĆ D. D. ZAGREB

Veliko skladište i izbor biranih vlastelinskih vina

STJEPAN Telefon 7706

ŠKABERNA

ZAGREB

(nasuprot Samoborskog kolodvora)

Nuđa gradjevni materijal:

betonske cijevi, samoborski dolomitni pijesak. mramorna zrnca, cementne pločice, gips, crijep, vapno, cementna boja, krovna ljepenka, katranski proizvodi itd.

»Heraklith«. — Žbuka za fasade »Teranit«

Utemeljeno 1894.

TEHNIČKA RADNJA

IGN. DEUTSCH I BRAT

TELEFON 42-86 ZAGREB MASARIKOVA 20

Sve tehničke potrebštine za ***industriju, obrt, gradjevnu ind., poljopriredu, hoteljerstvo i kućanstvo.*** — Specijalni odio za ***pumpe*** za svaku potrebu.

TRAŽITE PONUDE.

„Lord"

TRGOVINA GOTOVIH ODIJELA

TELEF. 40-77 ZAGREB ILICA BR. 22

Veliki izbor odijela za gospodu, dječake i djecu, te zimskih kabanica (Ranglana), kišnih kabanica, raznih hlača i kapa.

Cijene vrlo solidne!

Podvorba brza i točna! Ogled slobodan!

Utemeljeno 1892

Knjigotiskara BRAĆA KRALJ

Telefon 4824 ZAGREB Pavla Radića 9

Preuzima *sve vrsti tiskanica uz najkulantniju poslugu: kao trgovački dopisni papir, listovne kuverte, račune, dopisnice, posjetnice, osmrtnice itd. Cijene vrlo umjerene*

Izradjuje *tiskanice u blokovima te zaručne i vjenčane karte, oglase, letake, kao i sve tiskanice u reklamnu svrhu i za sve uredske potrebe. — Podvorba brza i solidna.*

Ulja i masti

Svaki napredak u proizvodnji i upotrebi, cijelo znanje i sva iskustva, što su ih od 1886. godine stekli specijalisti naše organizacije, koja obuhvaća cijeli svijet, primjenjuju se kod fabrikacije naših GARGOYLE-MAZIVA i daju im onu kakvoću, koja Vam garantuje siguran i ekonomičan pogon.

Mobiloil

STANDARD-VACUUM OIL COMPANY OF JUGOSLAVIA INC.
ZAGREB **BEOGRAD**

Odlično pospješuje olakšanje i osvježenje cjelokupnog organizma nakon napornog rada, turistike i opće tjelesne smalaksalosti — naravni proizvod

VINOVICA sa i bez mentola

Preporuča se za masažu osobito nakon bolesti, jer djeluje osvježujuće i vraća raspoloženja. Cijena pokusnoj boci Dinara 9·— velikoj Dinara 20·—.

Proizvodi ljekarna Mr. L. GAYER, Zagreb, Ilica 79.

Telefon 35-93 Ugao Kačićeve ulice Telefon 35-93

NORIS K. D. VELETRGOVINA I VELESKLADIŠTE ELEKTROTEHNIČKOG PRIBORA

Zagreb, Gundulićeva ul. 26 podružnica: Beograd, Cara Lazara ul. 10

Samoprodaja domaće tvornice »ELEKTROPROIZVOD« K. D. Zagreb

Imade stalno na skladištu sav elektrotehnički materijal za visoku i nisku napetost

JUGOSLAVENSKO INDUSTRIJSKO I TRGOVAČKO D. D.

Gundulićeva ulica 17 ZAGREB Telefon 26-67 i 20-71

Generalno zastupstvo
tt. ROBERT BOSCH A. G., STUTTGART
zastupstvo
CADILLAC, LA SALE, BUICK, OPEL I BLITZ AUTOMOBILA
tt. General Motors Continental S. A., Antwerpen.

Prodaja:
Svih Bosch proizvoda, Bosch akumulatora, Seiberling guma, svakovrsnog auto pribora.

SPECIJALNA RADIONICA ZA POPRAVKE BOSCH-PROIZVODA.